

Tvari paveldosauga tarp deklaracijų ir įtampos: bendruomenių įtraukimo galimybės ir ribos

Toma Buivydaite

Vilniaus universitetas

tomabuivydaite@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9333-8776>

<https://ror.org/03nadee84>

Anotacija. Straipsnyje analizuojama bendruomenių įtraukimo į paveldosaugos procesus tema, kuri šiaudien vis dažniau pristatoma kaip viena iš esminių darnios paveldosaugos sąlygų. Darni paveldosauga čia suprantama kaip procesas, kuriame derinamos kultūros paveldo apsaugos, kultūrinės tapatybės puoselėjimo ir bendruomenių įgalinimo dimensijos. Nors oficialiajame kultūros paveldo politikos diskurse nuosekliai deklaruojamas siekis įtraukti bendruomenes, praktikoje dalyvavimo formos dažnai išlieka ribotos ir grindžiamos institucine kontrole ar formalizuotais mechanizmais.

Straipsnyje analizuojami trys tarpusavyje susiję lygmenys: kaip tvarumo sąvoka įsitvirtina paveldosaugos diskurse; kaip bendruomenių įtraukimas formuluojamas politinėje ir teisinėje praktikoje; kaip šios nuostatos susiduria su realiomis įtampomis ir konfliktais.

Pirmuoju atveju aptariama, kaip tvarumo sąvoka per kelis dešimtmečius išaugo iš siauro ekologinio požiūrio į platesnę kultūros politiką ir dalyvavimo principus apimančią sistemą. Antrasis lygmuo leidžia atskleisti, kaip bendruomenių dalyvavimas formaliai konstruojamas politiniame ir teisiniame lauke, dažnai apsiribojant procedūrinėmis įtraukimo formomis. Trečiajame lygmenyje nagrinėjama, kaip šie neatitikimai atsiskleidžia konfliktinėse situacijose. Remiantis kritinės paveldosaugos teorijomis, konfliktas suprantamas ne kaip paveldosaugos sistemos sutrikimas, bet kaip neišvengiama praktika, kylanti iš konkuruojančių interesų, vertybių sampratų ir galios pozicijų. Konfliktai dėl paveldo vertybių, interpretacijų ir sprendimų priėmimo teisės leidžia paveldą matyti ne kaip nekintamą objektą, o kaip derybų lauką, kuriame sprendžiama, kas turi teisę kalbėti paveldo vardu.

Pagrindinės sąvokos: tvari paveldosauga, bendruomenių įtraukimas, kultūros paveldo politika, dalyvavimas, paveldosaugos konfliktai.

Sustainable Heritage Conservation between Declarations and Tensions: Opportunities and Limits of Community Engagement

Abstract. This article examines the issue of community engagement in heritage conservation processes, which is increasingly presented today as one of the key prerequisites for sustainable heritage conservation. Sustainable heritage conservation is understood here as a process that integrates the protection of cultural heritage, the cultivation of cultural identity, and the empowerment of communities. Although official cultural

Gauta: 2026-01-02. Priimta: 2026-04-22.

Received: 02/01/2026. Accepted: 22/04/2026.

Copyright © 2026 Toma Buivydaite. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

heritage policy discourse consistently declares the goal of community inclusion, in practice participation often remains limited, shaped by institutional control or highly formalized mechanisms.

The article analyses three interrelated levels: how the concept of sustainability has become established within heritage conservation discourse; how community engagement is articulated in political and legal practice; and how these principles encounter real tensions and conflicts.

At the first level, the article discusses how the concept of sustainability has evolved from a narrow ecological perspective into a broader framework encompassing cultural policy and principles of participation. The second level reveals how community participation is formally constructed within political and legal arenas, often being confined to procedural forms of inclusion. At the third level, the article explores how these discrepancies become visible in situations of conflict. Drawing on critical heritage studies, conflict is understood not as a malfunction of the heritage conservation system but as an inevitable practice arising from competing interests, value frameworks, and power positions. Conflicts over heritage values, interpretations, and decision-making authority allow heritage to be seen not as a fixed object but as a field of negotiation in which the right to speak on behalf of heritage is contested.

Keywords: sustainable heritage conservation, community engagement, cultural heritage policy, participation, heritage conflicts.

Įvadas

Paveldosauga šiandien vis dažniau apibrėžiama kaip tarpdisciplininė praktika, jungianti kultūrinius, socialinius, politinius ir aplinkosauginius procesus. Jos vaidmuo visuomenėje kinta nuo simbolinės tapatybės palaikymo iki konfliktinių interesų lauko, kuriame susiduria skirtingos vertės, lūkesčiai ir galios pozicijos. Šis daugiasluoksniškumas ypač išryškėja paveldo valdymo procesuose, kur sprendimai formuojami ne tik remiantis ekspertinėmis žiniomis, bet ir platesniais socialiniais, ekonominiais bei politiniais kontekstais.

Pastaraisiais dešimtmečiais paveldosaugos diskurse vis dažniau pasitelkiama tvarumo sąvoka, pristatoma kaip atsakas į ilgalaikius visuomenės ir aplinkos iššūkius. Tvarumo politikoje kultūros paveldas imamas suvokti ne vien kaip saugotinas objektas, bet ir kaip išteklius, galintis prisidėti prie socialinės sanglaudos, vietos tapatybės stiprinimo bei bendruomenių gerovės. Šiame kontekste vietos bendruomenės dažnai įvardijamos kaip esminiai tvaraus vystymosi veikėjai. Joms priskiriamas aktyvus vaidmuo paveldo aktualizavimo, įveiklinimo, priežiūros ir interpretavimo procesuose.

Vis dėlto šis poslinkis kelia esminį klausimą: kaip deklaruojamas bendruomenių įtraukimas veikia praktikoje? Europos Tarybos priimtoje Kultūros paveldo reikšmės visuomenei pagrindų (Faro) konvencijoje pabrėžiama, kad visi žmonės turėtų prisiimti atsakomybę už paveldo išsaugojimą ir perdavimą ateities kartoms, greta išskiriant bendruomenių įtraukimo į paveldo procesus svarbą (Europos Taryba, 2005, 1 straipsnis). Vis dėlto idealaus kultūros paveldo valdymo modelio, kuris leistų vietos bendruomenėms nuosekliai ir aktyviai įsitraukti į paveldo valdymo procesus, Lietuvoje iki šiol nesama.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip oficialiojoje paveldosaugos politikoje ir Lietuvos teisinėje bazėje apibrėžiamas bendruomenių dalyvavimas ir kokias ribas šis apibrėžimas nustato praktiniam įsitraukimui. Straipsnyje nesiekama tirti konkrečių konfliktų atvejų; konfliktas čia pasitelkiamas kaip analitinė perspektyva, leidžianti reflektuoti dalyvavimo modelio veikimą, o ne kaip empirinis tyrimo objektas.

Tekste remiamasi bendruomenės ir tvarumo apibrėžimais, kuriuos siūlo Tarptautinės paminklų ir vietovių tarybos (ICOMOS) politinės gairės, skirtos tvaraus vystymosi tikslų įgyvendinimui pastiprinti (Labadi et al., 2021, p. 125–127). Vietos bendruomenės čia suprantamos kaip su konkrečia vieta susijusios socialinės grupės, palaikančios ryšį su aplinka per kultūrinę tapatybę, kasdienes praktikas, institucijas ir pragyvenimo šaltinius.

Šiame straipsnyje bendruomenė nėra suprantama vien kaip formaliai apibrėžtas ar instituciškai įtvirtintas vienetas (pvz., kaimo ar miesto bendruomenė). Ji traktuojama plačiau – kaip su konkrečia vieta ar paveldo objektu susijusių veikėjų tinklas, kuris gali apimti tiek nuolatines, instituciškai organizuotas grupes, tiek situacines, *ad hoc* susiformuojančias iniciatyvas. Tokiu būdu bendruomenė suvokiama ne kaip stabilus darinys, o kaip kintanti socialinė konfigūracija, atsirandanti per santykį su paveldu, jo reikšmėmis ir sprendimų priėmimu. Toks požiūris artimas Faro konvencijoje įtvirtintai „paveldo bendruomenės“ sampratai, kurioje bendruomenė apibrėžiama per santykį su paveldu, o ne per formalius institucinės priklausomybės kriterijus (Europos Taryba, 2005, 2 straipsnis).

Tvarumas šiame straipsnyje traktuojamas kaip dinamiškas procesas, apimantis socialinius, ekonominius, aplinkosauginius ir kultūrinius aspektus, siekiant subalansuoto paveldo naudojimo, kuris nekelia grėsmės jo išsaugojimui bei užtikrina perdavimą ateities kartoms.

Nors tarptautiniuose ir nacionaliniuose dokumentuose bendruomenių dalyvavimas nuosekliai akcentuojamas kaip tvarios paveldosaugos sąlyga, realiose sprendimų priėmimo situacijose jis dažnai išlieka ribotas arba fragmentiškas. Bendruomenės kviečiamos dalyvauti konsultacijose, viešuose svarstymuose ar informavimo procesuose, tačiau jų galimybės realiai daryti įtaką sprendimų turiniui dažnai nėra aiškiai apibrėžtos. Tai išryškina barjerus, trukdančius pereiti nuo deklaratyvaus įtraukumo prie realaus bendruomenių įgalinimo. Ši įtampa tarp to, kas deklaruojama, ir to, kaip veikiama, nėra vien techninė administracinė problema. Ji atskleidžia gilesnius paveldosaugos klausimus, susijusius su galios pasidalijimu, ekspertinio žinojimo dominavimu ir konkuruojančiomis paveldo reikšmės sampratomis.

Tvarumo sampratos genezė paveldosaugos diskurse

Tvarumo sąvoka, šiandien tapusi neatsiejama paveldosaugos diskusijų dalimi, į šį lauką atėjo kaip platesnių globalinių procesų rezultatas. Ji formavosi aplinkosauginiame ir vystymosi politikos kontekste, reaguojant į ekologinės krizės, išteklių eikvojimo ir socialinės nelygybės iššūkius.

Reikšmingu atskaitos tašku laikytini 1987 metai, kai Jungtinių Tautų Brundtlando ataskaitoje „Mūsų bendra ateitis“ tvarus vystymasis apibrėžtas kaip plėtra, tenkinanti dabarties poreikius, nesumažinant ateities kartų galimybių patenkinti savuosius (United Nations, 1987). Šis apibrėžimas žymėjo poslinkį nuo techninio planavimo link ilgalaikės atsakomybės ir vertybinių pasirinkimų. Tačiau pradiniam etape tvarumo samprata buvo grindžiama trimis tarpusavyje susijusiomis, bet aiškiai atskirtomis sritimis – aplinkosauga, ekonomika ir socialiniu teisingumu. Kultūra ir paveldas šiame modelyje dar liko parašėse.

Nepaisant to, kultūros paveldas jau nuo XX a. pabaigos buvo pripažįstamas kaip tarptautinės atsakomybės objektas. 1972 metais priimta UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija (Pasaulio paveldo konvencija) siekta užtikrinti „kultūros ir gamtos paveldo identifikavimą, apsaugą, išsaugojimą, pristatymą ir perdavimą ateities kartoms“ (UNESCO, 1972, 4 straipsnis). Tai buvo pirmoji tarptautinė konvencija, kur viename dokumente buvo susietos gamtosaugos ir kultūros vertybių išsaugojimo sąvokos. Nepaisant to, kad pačiame dokumente nebuvo jokios tiesioginės nuorodos į tvarumą ar darnų vystymąsi, ji neretai įvardijama kaip „turinti tvarumo dvasią“.

Aiškesnis kultūros ir tvarumo ryšio formavimas prasidėjo XXI a. pradžioje. 2002 metų Pasaulio aukščiausiojo lygio susitikimas darnaus vystymosi klausimais paskatino UNESCO inicijuoti diskusijas apie kultūrą kaip ketvirtąją tvarumo dimensiją. Tai rėmėsi prielaida, kad tvarumas negali būti užtikrinamas vien infrastruktūros ar ekologinės pusiausvyros priemonėmis – jis taip pat priklauso nuo atminties, simbolių, kultūrinių praktikų ir paveldo gyvybingumo. Tačiau nors 2004 metais Barselonos forume „Kultūra: ketvirtasis tvaraus vystymosi ramsis“ buvo diskutuojama apie tai, kad tvarumo politikos formavimas neatsiejamas nuo kultūrinio aspekto, šios idėjos neįsitvirtino dar keletą metų.

2012 metų Jungtinių Tautų konferencijos „Rio+20“ baigiamajame dokumente „Ateitis, kurios siekiame“ kultūra ir paveldas aptarti kaip veiksniai, galintys prisidėti prie miestų atgaivimo, kultūrinio turizmo, socialinės sanglaudos ir žmonių ryšio su aplinka stiprinimo (United Nations, 2012). Numatyta būtinybė atgaivinti istorinius rajonus, atkurti miestų centrus, aktualizuota investicijų į kultūrinį turizmą plėtros svarba. Sprendimas pripažinti, kad „kiekviena šalis [tam] turi skirtingus požiūrius, vizijas, modelius ir priemones“ (56 punktas), parodė orientaciją žengti lankstesnio požiūrio į vystymąsi link bei įtvirtino kultūros reikšmę kuriant vystymosi programas.

Dar labiau šį požiūrį konkretino 2015 metais patvirtinti tvaraus vystymosi tikslai, ypač 11.4 punktas, kuriame raginama „skatinti miestų ir žmonių gyvenviečių įtraukimą, saugumą, atsparumą ir tvarumą didinant pastangas apsaugoti ir sergėti pasaulio kultūros ir gamtos paveldą“ (ICOMOS, 2016). Šių tikslų interpretacijoje svarbų vaidmenį atliko ICOMOS, pabrėžusi paveldo integravimo į miestų plėtrą, vietos bendruomenių vaidmens pripažinimo ir skaidraus valdymo svarbą.

Tvarumo principų įsitvirtinimas paveldosaugos politikoje

Kelią nuo 1992 metų Jungtinių Tautų Aplinkos ir vystymosi konferencijos Rio de Žaneire iki 2012 metų konferencijos „Rio+20“ skiria du dešimtmečiai, per kuriuos tvarumo idėja palaipsniui įgavo vietą tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose. Svarbu pabrėžti esminius momentus, kai paveldas dokumentuose pradedamas sieti ne tik su apsauga, bet ir su tvarumo politikos logika.

Reaguodamas į 1992 metų konferenciją, Pasaulio paveldo komitetas 1994 metų Veiklos gairėse paminėjo tvarų žemės naudojimą paveldo statusą turinčiose vietovėse: 38 paragrafe pripažįstama, kad kultūrinių kraštovaizdžių apsauga gali prisidėti prie tvaraus žemės naudojimo (UNESCO, 1994). Vis dėlto šiame etape tvarumas vis dar veikė kaip

konkretus aspektas (žemės naudojimo klausimas), ne kaip nuosekliai išplėtotas paveldo valdymo principas.

Nuo 2002 metų pastebimas nuoseklus poslinkis pasaulio paveldo sistemoje, kai paveldo apsauga vis dažniau pradedama siesti su tvarios plėtros tikslais. Šis poslinkis išryškėja Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo veiklos gairių redakcijose. Jose paveldo naudojimas siejamas su vietos bendruomenių gyvenimo kokybe, kartu aiškiai apibrėžiant pareigą nepažeisti išskirtinės visuotinės vertės ir pabrėžiant aktyvų bendruomenių bei suinteresuotų šalių dalyvavimą kaip būtinas tvarios apsaugos ir valdymo sąlygas (UNESCO, 2013, 119 paragrafas).

Bendruomenių vaidmuo ir pasaulio paveldo indėlis į tvarų vystymąsi dar aiškiau pripažįstamas 2002 metais priimtoje Budapešto deklaracijoje. Joje UNESCO Pasaulio paveldo konvencijos universalumas siejamas su poreikiu taikyti strategiją visai paveldo įvairovei, pripažįstant ją kaip tvaraus visuomenių vystymosi priemonę per dialogą ir bendrą supratimą. Deklaracijoje taip pat pabrėžiama būtinybė ieškoti pusiausvyros tarp paveldo išsaugojimo, tvarumo ir plėtros, kad pasaulio paveldo objektai būtų apsaugoti vykdanč veiklą, prisidedančią prie bendruomenių socialinio ir ekonominio vystymosi bei gyvenimo kokybės (UNESCO, 2002)¹.

2007 metais Pasaulio paveldo komitetas bendruomenes įtraukė į vieną iš keturių strateginių tikslų, siekdamas sustiprinti jų vaidmenį įgyvendinant Pasaulio paveldo konvenciją (Pasaulio paveldo komitetas, 2007). Vėlesniuose dokumentuose ryškėja ir kita kryptis: 2010 metais Komitetas, vertindamas rizikas, žmogaus veiklą ir netvarų išteklių naudojimą įvardijo kaip vieną pagrindinių grėsmių paveldo vietovėms. Tai perkelia dėmesį nuo vien teisinės apsaugos link valdymo veiksmingumo ir spragų vadyboje. UNESCO išteklių vadove dėl gamtos pasaulio paveldo valdymo siūloma dirbti su kitomis suinteresuotomis šalimis ir institucijomis bei pastebima, kad „todėl gali prireikti inovatyvaus požiūrio į valdymą ar partnerysčių ir sutarčių kūrimą“ (UNESCO, 2012a, p. 58).

UNESCO inicijuoto politikos formavimo proceso kulminacija tapo Pasaulio paveldo konvencijos 40-mečio renginys 2012 metais Kiote, kai buvo išleistas dokumentas „Kioto vizija“ (UNESCO, 2012b). Joje pabrėžiamas strateginis gamtos apsaugos ir bendruomenių ryšys, o tvaraus vystymosi tikslų integravimas į materialaus ir nematerialaus paveldo politiką pristatomas kaip reikšminga paveldo išsaugojimo sąlyga.

Kartu su UNESCO inicijuotais procesais kultūros paveldo reikšmę tvaraus vystymosi perspektyvoje akcentavo ir ICOMOS: 2014 metais Generalinėje asamblėjoje priimta rezoliucija, kuria siekta užtikrinti, kad kultūra ir kultūros paveldas būtų įtraukti į „Darbotvarkės 2030“ tikslus ir uždavinius, 1972 metais „Pasaulio paveldo konvencija“,

¹ Joje teigiama, kad „1972 m. UNESCO Pasaulio paveldo konvencijos universalumas kelia poreikį užtikrinti, kad pastarojoje numatyta strategija būtų taikoma visam įvairovei pasižyminčiam paveldui, pripažįstant ją kaip tvaraus visų visuomenių vystymosi priemonę per dialogą ir bendrą supratimą“ (1 straipsnis), ir toliau – „siekia užtikrinti tinkamą ir teisingą pusiausvyrą tarp paveldo išsaugojimo, tvarumo ir plėtros, kad pasaulio paveldo objektai būtų apsaugoti vykdanč tinkamą veiklą, prisidedančią prie mūsų bendruomenių socialinio ir ekonominio vystymosi bei gyvenimo kokybės“ (3c straipsnis), žr. Budapest Declaration on World Heritage, Budapeštas, 2002.

2003 metais „Nematerialaus paveldo apsaugos konvencija“ ir 2005 metais „Konvencija dėl kultūros raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo“ turėjo tapti tvarumo koncepcijos įgyvendinimo per kultūrą dalimi.

Taigi 1994–2015 metų dokumentuose ryškėja kryptis, kuria tvarumas pamažu įtvirtinamas paveldosaugos politikoje: nuo pavienių nuorodų į tausojančią naudojimą iki platesnio paveldo susiejimo su gyvenimo kokybe, partnerystėmis ir bendruomenių dalyvavimu.

Bendruomenių įtraukimo modeliai oficialiojoje kultūros politikoje ir Lietuvos teisinėje bazėje

Iššūkiai prasideda, kai tarptautiniuose dokumentuose formuluojami tvarumo ir bendruomenių įtraukimo principai perkeliama į institucinę praktiką. Šiuo atveju svarbiau ne analizuoti bendruomenes kaip socialinę grupę, kiek įvertinti, kaip jų dalyvavimą apibrėžia pati paveldosaugos sistema: kokiuose dokumentuose jis numatomas, kokiuose sprendimų etapuose atsiranda ir kokią įtaką sprendimų turiniui iš tiesų leidžia daryti. Kitaip tariant, ką oficialioji kultūros politika ir teisinė bazė laiko „įtraukimu“ – kas, ką ir kada įtraukia.

Tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose bendruomenių vaidmuo formuluojamas plačiai ir siejamas ne vien su informavimu ar pritarimu, bet ir su paveldo reikšmės kūrimu. 1994 metais Naros autentiškumo dokumente akcentuojama, kad „už kultūros paveldą ir jo priežiūrą pirmiausia atsako jį sukūrusi bendruomenė, o po jos – ta, kuriai šiandien tenka šiuo paveldu rūpintis“ (ICOMOS, 1994, p. 46). Ši nuostata žymi poslinkį nuo išimtinai ekspertinio paveldo vertinimo link supratimo, kad paveldo reikšmė kyla iš vietos žmonių santykio su konkrečia vieta, jų patirties ir praktikos. Dokumente taip pat pabrėžiama būtinybė, kad „kiekviena bendruomenė savo poreikius derintų su kitų kultūros bendruomenių poreikiais, jei tik šios pusiausvyros siekis neardo bendruomenės pamatinės kultūros vertybės“ (Ibid., p. 46). Tokiu būdu išlaikoma kultūrinė įvairovė, vengiama globalaus vietovių supanašėjimo, plėtojamas kultūrinis dialogas ir bendradarbiavimas, skatinama pagarba ir tarpusavio darnos siekimas.

Šią kryptį reikšmingai išplėtoja Kultūros paveldo reikšmės visuomenei pagrindų (Faro) konvencija, kurioje kiekvienam žmogui pripažįstama teisė į kultūros paveldą ir pareiga jį saugoti (Europos Taryba, 2005, 4 straipsnis). Konvencijoje teigiama, kad visi žmonės turi jausti atsakomybę už paveldą, siekti jį išsaugoti ir perduoti ateities kartoms (1 straipsnis); akcentuojama nevyriausybinių organizacijų įtraukimo į paveldo procesus svarba, skatinant atstovauti visuomenės interesams paveldosaugos klausimais bei ginti visuomenėje vyraujančią poziciją (11 straipsnis). Tai antrina dar Naros dokumente išsakytam požiūriui ir suponuoja poreikį turėti ne tik deklaratyvias nuostatas, bet ir aiškius sprendimų priėmimo mechanizmus, kurie leistų spręsti tarp suinteresuotų grupių kylančias įtampas.

Prie konvencijos tikslų galima rasti ir tvarumo sąvoką: „kultūros paveldo išsaugojimo ir jo tvaraus naudojimo tikslas – žmonių nauda ir gyvenimo kokybė“ (1 str.); šalys įsipareigoja „skatinti kultūros paveldo apsaugą kaip tvarią plėtrą, kultūrų įvairovę ir šiuolaikinį kūrybiškumą vienijančių tikslų pagrindinį elementą“ (5 straipsnis). Nors tvarumo sąvoka čia plačiau neapibūdinama, analizuojant dokumentą akcentuojama: socialinė sanglauda ir

atsakomybės už vietovės stiprinimas (8 straipsnis), tausius tradicijomis pagrįstų medžiagų vartojimas ir šiuolaikinis pritaikymas (9 straipsnis), ekonominio potencialo panaudojimas (10 straipsnis), savanoriškų iniciatyvų skatinimas, palaikant atsakingų institucijų tikslus, įsipareigojimus (11 straipsnis), bendruomenių paveldui kuriama vertė (12 straipsnis), tarpdiscipliniškumas (13 straipsnis) ir kt. Akcentuojamos sritys sutampa su pirmame skyriuje išskirtais tvarumo darbotvarkės tiksluose išryškėjusiais bruožais, nepaminant tradicinių kūrybinės raiškos būdų ir vengiant vartotojiškumo, siekiant paveldo aktualizavimo šiuolaikiniame kontekste, skatinant savanorystę bei socialinės (ne tik ekonominės) vertės kūrimą.

Dokumentas kritikuojamas dėl grėsmės, kad bendruomenės tam pačiam kultūros paveldui gali priskirti skirtingas (prieštaraujančias) vertes. Tam reikalingi visuomenės sutaikino mechanizmai, kitaip tariant, turėtų būti stiprinama paveldo vadybos sritis, kad konvencijos principai būtų taikomi ne tik formuojant politiką, bet ir paveldo edukaciją, skatintų dialogą. Tai priežastis, kodėl lygiateisiškumo deklaravimas, kokį regime minėtame Naros dokumente ar Faro konvencijoje, vis dar sunkiai skinasi kelią į pripažinimą.

Lietuvos teisinėje sistemoje tokio plataus dalyvavimo modelio perkėlimas išlieka fragmentiškas. Lietuva iki šio nėra ratifikavusi Faro konvencijos, o pagrindiniuose paveldosaugą reglamentuojančiuose dokumentuose (LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos, LR Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymai) bendruomenių, kaip juridinių asmenų, dalyvavimo paveldosaugos procesuose nenumato. Vis dėlto pažymėtina, kad bendruomenių dalyvavimo galimybės gali būti numatytos ir kituose paveldosaugos procesus reglamentuojančiuose poįstatyminiuose teisės aktuose (pavyzdžiui, vertinimo ir atrankos procedūrose), todėl šiame straipsnyje pateikiama analizė apsiriboja pagrindiniais įstatymo lygmens dokumentais. Atsakomybė už paveldo objektus čia priskiriama valstybei, savivaldybėms, objektų savininkams ir specialistams, o priėmimo procesai vykdomi per ekspertines ir administracines sritis. Tokiu būdu bendruomenės vaidmuo dažniau išlieka ribotas – jis nėra apibrėžtas nei kaip sprendimo inicijavimas, nei kaip bendradarbiavimas lygmuo.

Panaši situacija atsiskleidžia ir kituose su paveldosauga susijusiuose teisės aktuose – Saugomų teritorijų, Teritorijų planavimo, Statybos ir Žemės įstatymuose. Juose bendruomenių dalyvavimas dažniausiai nėra įtvirtinamas kaip teisė ar pareiga, o pasirodo fragmentiškai – rekomendacijų bendradarbiauti su bendruomenėmis forma. Tai rodo, kad dialogo poreikis yra deklaruojamas, tačiau instituciniai mechanizmai, kurie leistų bendruomenėms daryti poveikį, lieka neapsibrėžti.

Šioje vietoje ryškėja esminė skirtis tarp dviejų dalyvavimo plotmių. Viena vertus, egzistuoja bendruomenių įtraukimas, kuris apima savanoriškas bendruomenių iniciatyvas, informavimą, viešinimą, konsultacijas ir galimybę teikti pastabas. Kita vertus, kultūros paveldo vietovėse, kuriose susikerta skirtingi interesai – urbanizacija, ūkinė veikla, aplinkosauga ir vertingųjų savybių apsauga – dalyvavimas neretai įvyksta po to, kai pagrindiniai sprendimai jau suformuoti, o ne tada, kai jie dar galėtų būti iš esmės koreguojami.

Strateginiuose dokumentuose bendruomenių įtraukimo retorika formuluojama kur kas aiškiau. Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ deklaruojamas siekis stiprinti bendruomenių kompetencijas, artinti sprendimų priėmimą prie žmonių ir kurti įgalinančią

valdymą². Panašios kryptys išryškėja ir 2021 metų XVIII Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plane, kuriame numatoma aktualizuoti kultūros paveldą visuomenės poreikiams, skatinti dialogą tarp vietos gyventojų ir investuotojų, stiprinti komunikaciją bei įtraukti bendruomenes į paveldo apsaugos ir sklaidos veiklas³. Tęstinumas matomas ir XIX Vyriausybės programos įgyvendinimo plane, kuriame bendruomenių įtraukimas įvardijamas kaip siekiamybė⁴.

Svarbu pažymėti, kad šie dokumentai neturi tiesioginės teisinės galios ir nesukuria privalomų mechanizmų, tik strateginę kryptį. Todėl tarp siekių ir teisinės realybės susiformuoja spraga: viena vertus, siekiama atvirumo, partnerystės ir įgalinimo, kita vertus, išlieka hierarchinė sprendimų priėmimo sistema, kurioje bendruomenės dažniau traktuojamos kaip interesų turėtojos ar konsultuojančios šalys, o ne kaip sprendimų bendraautorės.

Šią įtampą papildo ir 2021–2030 metų Kultūros ministerijos plėtros programoje bendruomenių vaidmuo artikuluojamas per įtraukimo, dalyvavimo, bendrakūros principus, tačiau šie dažniausiai išreiškiami vertybinių intencijų ar strateginių siekių lygmenyje. 4.6.2 punkte rašoma, kad į kultūros paveldo išsaugojimą ir įveiklinimą aktyviai įsitraukė bendruomenės, tačiau prie problematikos neįvardijama šio įtraukimo epizodiškumas ar instituciniai barjerai, apie kuriuos kalbama paveldosaugos mokslinėje literatūroje (Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, 2021). Apskritai, dokumentas pabrėžia kultūros turinio prieinamumo didinimą, tačiau čia bendruomenės dažniausiai minimos kaip auditorija ar naudos gavėjos, o ne sprendimų bendraautorės.

Taigi, tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose formuluojamas platus bendruomenių dalyvavimo ir tvarumo supratimas, nacionalinėje teisinėje ir institucinėje sistemoje jis įgyvendinamas tik iš dalies. Nors strateginiuose dokumentuose ir deklaruojamas dialogas, partnerystė ir bendruomenių įgalinimas, teisinė bazė ir sprendimų priėmimo procedūros išlieka orientuotos į ekspertinį ir administracinį valdymo modelį.

² Joje teigiama, kad iki 2030 metų bus siekiama „stiprinti piliečių istorinę savimonę ir savigarbą, skatinant įvairių rūšių kultūrinę ir meninę raišką, <...> užtikrinant kultūros paveldo, tautinio paveldo objektų išsaugojimą, kartu jį sumaniai pritaikant visuomenės reikmėms“ (5.9.2), o svarbus vaidmuo telkiant ir stiprinant bendruomenes bei skatinant visuomenę veikti teks savivaldybių institucijoms (2.4), žr. Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“, 2012.

³ Dokumento 2.6 punktas numato 12 veiksmų planą paveldosaugai efektyvinti. 2.5.9 punkte teigiama, kad bus siekiama aktualizuoti tautinių mažumų kultūros paveldą įtraukiant kultūros ir meno įstaigas, bendruomenes, nevyriausybinės organizacijas. Taip pat numatoma kultūros paveldo valdymo pertvarka, kalbant apie materialaus ir nematerialaus kultūros paveldo apsaugą (2.6.4 punktas), kurią vykdant bus siekiama skatinti kultūros paveldo bendruomenės ir investuotojų dialogą, inicijuoti inovatyvių edukacinių, komunikacinių ir kitų veiklų, didinančių paveldosaugos svarbos suvokimą, įgyvendinimą (2.6.9 punktas). Plėtojant Kultūros kelių programą, numatoma kultūros paveldą įtraukti į skirtingų turizmo sričių veiklas, skatinti vietos gyventojų verslumą (2.6.10 punktas), aktualizuoti paveldo objektus ir siekti pritaikyti juos visuomenės poreikiams (2.6.12 punktas), žr. Lietuvos Respublikos Seimas, 2021. XVIII LR Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo planas.

⁴ XIX Vyriausybės programos įgyvendinimo plane bendruomenių įtraukimas artikuluojamas kiek nuoskliau ir konkrečiau – kai kuriuose punktuose numatytos aišrios priemonės bendruomenėms įtraukti. 6.2.3 punkte kalbama, kad bus siekiama stiprinti nematerialaus kultūros paveldo sklaidą ir paveldą puoselėjančių bendruomenių pripažinimą. 6.2.5 punkte teigiama, kad bus siekiama įtraukti bendruomenes į dialogą aktualiausių visuomenei paveldo objektų pritaikymo klausimais ir sutvarkant bent du kultūros paveldo objektus, žr. Lietuvos Respublikos Seimas, 2025. XIX LR Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo planas, 2025.

Konfliklinės įtampos: tarp strateginių deklaracijų ir realaus bendruomenių įgalinimo

Paveldosaugos konfliktai dažnai pristatomi kaip nepageidaujami trikdžiai, kylantys tuomet, kai skirtingi interesai susiduria su sprendimų priėmimo procesais. Tačiau toks požiūris leistų suprasti, kad egzistuoja „normalus“, harmoningas paveldosaugos veikimo režimas, kuriame konfliktų neturėtų būti. Šiame straipsnyje laikomasi priešingos prielaidos: konfliktas paveldosaugoje nėra atsitiktinė išimtis ar komunikacijos nesėkmė, bet neišvengiama proceso dalis, atskleidžianti, kaip paveldas apibrėžiamas, kas turi teisę jį interpretuoti ir kokiais instituciniais mechanizmais ši teisė įtvirtinama.

Paveldas neegzistuoja kaip savaime suprantama ar neutrali vertybė. Jis kuriamas per atrankos, interpretavimo ir įteisinimo procesus, kuriuose dalyvauja skirtingi veikėjai – valstybės, institucijos, ekspertai, savininkai, vietos bendruomenės ir investuotojai. Kiekviena iš šių grupių veikia iš skirtingų pozicijų ir turi nevienodą galios pasiskirstymą. Būtent šioje sąveikoje konfliktas tampa ne tiek nuomonių skirtumu, kiek indikatoriumi, leidžiančiu analizuoti, kaip veikia paveldosaugos valdymo sistema ir kur baigiasi vienu veikėjų galimybės dalyvauti, o kur prasideda sprendimų monopolija.

Laurajane Smith apibrėžiamas autorizuotas paveldo diskursas privilegijuoja ekspertinę žinojimą, institucijų sprendimus ir profesionalų vertinimus, o bendruomenių vaidmuo paveldo valdymo procese dažnai lieka simbolinis (Smith, 2006, p. 10). Šis diskursas leidžia paveldą pateikti kaip nekvestionuojamą vertę, kurią galima objektyviai nustatyti ir apsaugoti techninėmis bei teisinėmis priemonėmis. Konfliktai tokia modelyje suvokiami kaip grėsmė stabilumui – ženklas, kad visuomenės sutarimas dar nepasiektas. Dėl to konfliktas dažnai sprendžiamas ne per derybas, o per jo neutralizavimą: formaliai įgyvendinant viešinimo ar konsultavimo reikalavimus, bet nekeičiant sprendimų turinio.

Rodney Harrison teigia, kad paveldas nėra tik praeities išsaugojimo klausimas, bet ir sociokultūrinis procesas, kuriame dalyvauja įvairios suinteresuotos grupės (Harrison, 2013, p. 4). Vietos bendruomenėms paveldas neretai yra kasdienės gyvenamosios aplinkos dalis, susijusi su socialiniais ryšiais, ekonominėmis veiklomis, atminties praktikomis ir vietos tapatybe. Tuo tarpu institucinė paveldosaugos sistema linkusi pabrėžti universalią vertę, ilgalaikį išsaugojimą ir viešąjį interesą, kuris apibrėžiamas per ekspertinį vertinimą. Šių perspektyvų susidūrimas lemia situacijas, kuriose bendruomenių patirtys ir lūkesčiai nėra laikomi lygiaverčiais argumentais sprendimų priėmimo procese.

Formaliu lygmeniu bendruomenės dažnai įtraukiamos per informavimą, viešus svarstymus ar galimybę teikti pastabas. Tačiau šios priemonės paprastai aktyvuojamos tuomet, kai pagrindiniai sprendimai jau suformuoti⁵. Konfliktas tampa matomas tada, kai bendruomenės suvokia, kad jų dalyvavimas apsiriboja reagavimu, o ne realiu poveikiu. Tokiu atveju konfliktas atsiranda kaip reakcija į ribotas dalyvavimo galimybes.

⁵ Šią įtampą patvirtina Justinos Poškienės atliktos apklausos: „tiek pačių vietos bendruomenių, tiek su paveldo išsaugojimu susijusių institucijų atstovai bendruomenių vaidmenį paveldo apsaugoje įžvelgia kaip pagalbinį ar patariamąjį“, žr. Poškienė, 2024, p. 30.

Siekiant peržengti konfliktų traktavimą kaip „problemą“, šiame straipsnyje siūloma juos analizuoti kaip veiksmų areną. Tokį požiūrį leidžia plėtoti institucinės analizės modelis, siūlomas Elinor Ostrom. Kaip teigė autorė, „tai diagnostinis įrankis, kuris gali būti naudojamas tyrinėti bet kurią plačią temą, kurioje žmonės nuolat sąveikauja pagal taisykles ir normas, lemiančias jų strategijų ir elgesio pasirinkimą“ (Hess ir Ostrom, 2006, p. 41). Iš bendrų išteklių tyrimų kilęs Institucinės analizės plėtros modelis (angl. *IAD Framework*), vis dažniau taikomas ir kultūros srityje, leidžia matyti ne tik sprendimų turinį, bet ir taisykles, normas, galios santykius, veikėjus ir jų sąvokas. Tai leidžia konfliktą suprasti ne kaip emocinį ar atsitiktinį reiškinį, bet kaip struktūruotą sąveiką tarp veikėjų, veikiančių pagal skirtingas taisykles, turinčių nevienodas galias ir siekiančių skirtingų rezultatų.

Kultūros paveldo tyrimuose Institucinės analizės plėtros modelis tinkamas siekiant analizuoti ne tiek objektus, kiek paveldosaugos procesus – jų struktūrą, dalyvius ir taisykles, kurios formuoja tam tikras veiksmų arenas (angl. *action arenas*). Ostrom pasiūlytoje struktūroje išskiriami trys pagrindiniai analizės komponentai: biofizinės charakteristikos (pavyzdžiui, paveldo objekto ar teritorijos savybės), bendruomenės atributai (normos, santykiai, organizacinė struktūra) ir veikimo taisyklės (naudojimas ir sprendimų priėmimas). Šie kintamieji sąveikauja formuodami sprendimų lauką, kur vyksta interesų derinimas ir diskursiniai susidūrimai.

Toks požiūris leidžia perorientuoti paveldosaugos analizę nuo klausimo „kaip išvegti konfliktą“ prie klausimo „ką konfliktai atskleidžia apie paveldosaugos valdymo struktūras“. Konfliktai parodo ne tik spragas teisinėje bazėje ar komunikacijos trūkumus, bet ir gilesnes prielaidas: hierarchinį sprendimų priėmimą, ekspertinio žinojimo dominavimą ir ribotą vietos patirčių pripažinimą. Būtent todėl konfliktas čia suvokiamas ne kaip sutrikimas, bet kaip būtinas analitinis taškas, leidžiantis kritiškai įvertinti bendruomenių įtraukimo realybę ir ribas.

Išvados

1. Tvarumo samprata paveldosaugos diskurse formavosi palaipsniui – nuo aplinkosauginių ir ekonominių tikslų pereinant prie platesnio požiūrio, apimančio kultūrą, socialinę sanglaudą ir dalyvavimo principus. Ši raida sudarė prielaidas bendruomenių įtraukimui tapti svarbia šiuolaikinės paveldosaugos politikos nuostata, tačiau jos įgyvendinimas išlieka nevienodas skirtinguose valdymo bei įgyvendinimo lygmenyse.
2. Straipsnio analizė parodė, kad bendruomenių įtraukimas Lietuvos paveldosaugos sistemoje daugiausia apibrėžiamas per institucines procedūras, o ne per nuoseklias galimybes dalyvauti paveldo reikšmės formavimo procesuose. Valstybės ir institucijų dokumentuose dalyvavimas konstruojamas kaip reglamentuotas procesas, kuriame bendruomenių vaidmuo atsiranda ribotuose, iš anksto apibrėžtuose sprendimų etapuose, ne kaip bendraautorystė.
3. Konfliktas šiame straipsnyje nėra aiškinamas vien kaip nuomonių ar interesų nesuderinamumas. Jis pasitelkiamas kaip momentas, leidžiantis atskleisti, kaip paveldosaugos sistemoje veikia ribos tarp skirtingų paveldo supratimo būdų. Konfliktinės situacijos

leidžia stebėti, kaip autorizuotas paveldo diskursas gali riboti alternatyvių reikšmių matomumą, bendruomenių patirtis palikdamas už formalių sprendimo ribų.

4. Konfliktas straipsnyje pasitelkiamas kaip analitinė prieiga, leidžianti paveldą suprasti ne kaip stabilų objektą, bet kaip socialinį procesą, kuriame nuolat derinamos, konkuruoja ar eliminuojamos skirtingos reikšmės. Tokia perspektyva leidžia pereiti nuo klausimo, kaip deklaruojamas bendruomenių įtraukimas, prie klausimo, kaip realiai formuojamos paveldo reikšmės ir kieno žinojimas įgyja sprendimo galią paveldosaugos praktikoje.

Šaltiniai

- Europos Taryba. (2005). Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija (Faro konvencija), <https://vkpk.lt/wp-content/uploads/2018/05/tekstas.pdf>
- ICOMOS. (1994). The Nara document on authenticity, <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>
- ICOMOS. (2016). *Cultural heritage, the United Nations sustainable development goals and the New Urban Agenda*, <https://www.usicomos.org/wp-content/uploads/2016/05/Final-Concept-Note.pdf>
- United Nations. (1987). *Pasaulinė aplinkos ir plėtros komisijos ataskaita: Mūsų bendra ateitis*, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- United Nations. (2012). *The future we want*, <https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html>
- Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. (2021). *2021–2030 metų Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos kultūros ir kūrybingumo plėtros programa*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8188718121db11ecad9fbbf5f006237b>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1993). *Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FF1083B528B7?csrt=3492566221079527846>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1994a). *Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8/FgmSliGcUj>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1994b). *Lietuvos Respublikos žemės įstatymas*, <https://e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.CC10C5274343>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1995). *Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.26B563184529?csrt=2367190961549725381>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (1996). *Lietuvos Respublikos statybos įstatymas*, <https://www.e-tar.lt/portal/fr/legalAct/TAR.F31E79DEC55D>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (2012). *Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5EE74F9648A5>
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. (2021). *XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo planas*, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct/d698ded086fe11eb9fecb5ecd3bd711c>
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė. (2025). *XIX Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo planas*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4bfb46b0062911f08e9f87c0d053bf09>
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- UNESCO. (1994). *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- UNESCO. (2002). *Budapest Declaration on World Heritage*, <https://whc.unesco.org/en/decisions/1217/>
- UNESCO. (2011). *Strategic action plan for the implementation of World Heritage Convention 2012-2022*, <https://whc.unesco.org/en/activities/638/>
- UNESCO. (2012a). *Managing natural World heritage: Resource manual*, <https://whc.unesco.org/en/managing-natural-world-heritage/>
- UNESCO. (2012b). *The Kyoto Vision: Outcome document of the closing event of the celebrations of the 40th anniversary of the World Heritage Convention*, https://www.bunka.go.jp/seisaku/bunkashingikai/isanbukai/sekaiisanbukai_nittei/4_02/pdf/92581401_09.pdf
- UNESCO. (2013). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

Literatūra

- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. London: Routledge.
- Hess, C. ir Ostrom, E. (Eds.). (2006). *Understanding knowledge as a commons: From theory to practice*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L. ir Yildirim, E. (2021). *Heritage and the sustainable development goals: Policy guidance for heritage and development actors*. ICOMOS. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2021/SDG/ICOMOS_SDGs_Policy_Guidance_2021.pdf
- Poškienė, J. (2024). Nuo Valetos iki Faro: archeologijos paveldas ir bendruomenės. *Archeologia Lituanica*, 25, 12–35.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. London: Routledge.